

Tijdschriftartikel
over het *Natural Change*-programma
waar ik in 2011 persoonlijk kennis mee maakte.
In het oorspronkelijke *Natural Change Project* experimenteert
WWF Schotland doelbewust met andere
dan de gangbare actie-, communicatie- en campagnemodellen.
In het hart van het programma zit
een mogelijks levensveranderende ervaring van wilde natuur.
De tekst stelt het hoe en waarom van het *Natural Change Project* kort voor,
en probeert er tegelijkertijd de poëzie van te laten aanvoelen
– onder andere via blogposts, dagboekfragmenten en gedichten..
Verscheen als artikel in OIKOS 63,4/2012

De poëzie van natuurlijk veranderen

- Rudy Dhont

*Soms kan een boom je meer vertellen
dan wat je in een boek kunt lezen.*
Carl Gustav Jung

We see and hear what we are open to noticing.
Jerome S. Bernstein

In wildness is the preservation of the world.
Henry David Thoreau

In het *Natural Change Project*, een initiatief van WWF Schotland, doen een kleine groep mensen in leiderschaps- of invloedsposities een mogelijks levensveranderende ervaring van wilde natuur op. Bedoeling van het programma is niet alleen om persoonlijke, diepe verandering te faciliteren, maar ook om via de blogs daarover van de deelnemers zelf (nieuwe, inspirerende) verhalen van verandering te creëren en in de wereld te zetten. Daarmee experimenteert WWF doelbewust met andere dan de gangbare actie-,

communicatie- en campagnemodellen, waarover twijfel rijst of ze het soort fundamentele verandering kunnen teweegbrengen die de planeet nodig heeft.

Deze tekst stelt het hoe en waarom van het *Natural Change Project* kort voor, en probeert er tegelijkertijd de poëzie van te laten aanvoelen – onder andere via *blogposts*, dagboekfragmenten en gedichten. Aan de ene kant bekijken we dus de organisatie, verantwoording en onderbouwing van het project: het programma is immers geen toevalstreffer, maar sluit aan bij weldoordachte en uitgetoetste praktijken, én het slaat een richting in die een zich beradende groep van (en binnen) ngo's en middenveldorganisaties belangrijk acht. Aan de andere, wat kwetsbaarder kant, laten we tussendoor ook de onvervangbare beleving en concrete ervaring aan het woord. Hoe *Natural Change* voelt en wat het met mensen doet, is echter veel minder makkelijk in woorden te vatten. Het vraagt ook een beetje een ander soort lezer-proever.

Programma's met bijhorende concepten, modellen en praktijken, zijn dus slechts één ding: de echte poëzie komt pas tot leven via de mensen die die modellen, praktijken en ideeën belichamen. Het geheim van iets als *Natural Change* kan met andere woorden niet losgemaakt worden van de concrete mensen, hun authenticiteit, de kwaliteit van hun relaties met anderen en hun verbinding met de bredere natuurlijke omgeving. In een programma als *Natural Change* gaat dit op de eerste plaats op voor de cruciale rol van de begeleiding zelf – leren doe je van mensen, en hún verhalen – maar bij uitbreiding ook voor de groep van deelnemers. Identiteit is immers relationeel.

Voor deze tekst 'in twee niveaus' werd een beroep gedaan op de rapporten, documentatie en literatuur die inmiddels rond het *Natural Change* project vrij beschikbaar zijn, en op wat we 'literatuur in de buurt' noemen: rapporten, artikels, teksten en boeken die met aspecten ervan te maken hebben. (Een kort, geordend overzichtje van documenten en hun referenties staat achteraan.) Op de allereerste plaats werd echter vooral een beroep gedaan op 'geleefde' ervaring van binnenuit, en op uitvoerig contact met de mensen achter het project. De tekst was er met andere woorden nooit gekomen als ik niet zelf, van binnenuit, had kennis gemaakt met de *Natural Change*-aanpak.¹

Om de *flow* van de tekst niet onnodig te onderbreken worden een aantal kwesties of ideeën die verdere uitdieping verdienen in een wat uitgebreider voetnotenapparaat gezet. Dat kan dus evengoed, en zelfs bij voorkeur, pas achteraf bekeken worden.

Ten slotte. Zoals zal blijken, is een project zoals *Natural Change* vooral ook een open traject. Verschillende ervaringen van verschillende mensen met verschillende biografieën zorgen dus ook voor verschillende verhalen, en 'andere verandering'. De ervaring van *Natural Change*, en deze tekst erover, is dan ook persoonlijk gekleurd. Dat is in zekere zin – natuurlijk – de bedoeling.

---

¹ Auteur nam deel aan een op *Natural Change* geijkt programma dat aan Schumacher College (Devon, UK) liep van 7 tot 25 maart 2011 ("*Ecopsychology: Exploring the roots to change*") onder begeleiding van David Key en Mary-Jayne Rust; en mocht ook deelnemen aan de opleiding *Natural Change for Facilitators* (om op termijn gelijkaardige programma's te begeleiden) dat van 10 tot 17 juni 2011 liep en georganiseerd en begeleid werd door David Key en Margaret Kerr (ontwerpers en facilitators van *NC I en II*), met aanwezigheid van Jules Weston, projectmanager van *NC* voor WWF Schotland.

Hef-bomen van verandering

In 1903 kampeerden natuurbeschermer John Muir en president Theodore Roosevelt in de Yosemitevallei in California. Roosevelt wilde tijd doorbrengen zonder zijn uitgebreide entourage, bij de machtige sequoia's, met Muir – de man die de bomen als heilig beschouwde. Vuur werd gemaakt, ze zaten eromheen. Ze praatten tot diep in de nacht, sliepen onder legerdekens, en trokken verder de volgende dag om bij Glacier Point opnieuw halt te houden voor de nacht. Vuur. Gesprek, over natuur en natuurbescherming. Ze werden wakker onder een laagje sneeuw. Roosevelt heeft het later over de indrukwekkendste dag uit zijn leven...

Roosevelt creëerde 5 nationale parken, 150 beschermde bosgebieden, 51 vogelreservaten, 4 wildreservaten, 18 nationale monumenten, 24 herstelprojecten en de US National Forest Service. Hij stelde ook dat het ondemocratisch was om de natuurlijke hulpbronnen te exploiteren voor huidig gewin: "Het grootste goed voor het grootste aantal slaat ook op het aantal in de schoot van de tijd."

Indrukwekkende resultaten, zowel op sociaal als milieuvlak, van een verblijf van enkele dagen in de bergen.

David Key, ontwerper van *Natural Change*, verwijst graag naar deze gebeurtenis omdat ze iets van de grondidee van het *Natural Change Project* duidelijk maakt. Daarin wordt een kleine groep mensen in leiderschaps- of invloedsposities een mogelijks levensveranderende ervaring van wilde² natuur aangeboden. De tijd en ruimte die daartoe gecreëerd wordt, zorgt ervoor dat die ervaring van persoonlijke transformatie de grond, de richting en de toetssteen kan vormen voor verder leiderschap en sociale actie voor ecologische duurzaamheid. Tegelijkertijd bloggen de deelnemers over hun ervaringen, waardoor – binnen hun eigen professionele en sociale contexten, maar ook daarbuiten – nieuwe ankerpunten en alternatieve taal, verhalen en frames ontstaan die inspireren: authentieke verhalen van diepe verandering die gezicht en richting kunnen geven aan alternatieve toekomsten.

Hoe één en ander liep

Het is in 2006 dat Jules Weston – op dat moment communicatiemanager bij WWF Schotland – een trainingsprogramma rond ecopsychologie³ volgt bij David Key en Mary-Jayne Rust. Haar eigen overrompelende ervaring binnen dat programma, een ervaring van diepwortelende verandering, brengt haar op het idee om iets van dezelfde aard te organiseren binnen een communicatieproject voor WWF. Haar hoop is dat een gelijkaardige ervaring bij invloedrijke mensen in Schotland niet alleen voor henzelf (en

---

² We gaan hier even niet in op een aantal 'eerder' conceptuele of filosofische discussies (die op zich natuurlijk niet onzinnig zijn), bijvoorbeeld of er wel (nog, ooit) zoiets is als wildernis of 'pure' natuur. Wat hier bedoeld wordt, is dat tijd doorbrengen in eerder ongerepte of afgelegen natuurlijke plekken – wildernisgebieden – neerkomt op het verblijven in (of het dichter komen bij) wat onze oorspronkelijke thuis (of gestalt) is.

³ Voor een recente inblik in het landschap van de ecopsychologie, zie: Rust, M.-J. & Totton, N. (eds) 2012, *Vital Signs. Psychological Responses to Ecological Crisis*, Karnac Books, London. Zie ook het werk van Theodore Roszak.

hun pro-milieu-gedrag) heel belangrijk zou zijn, maar, als zij daarover publiek zouden willen communiceren, ook anderen zou kunnen inspireren hun eigen veranderingspotentieel en hun leiderschap voor een duurzamer toekomst aan te spreken.

De gesprekken en uiteindelijk de samenwerking die daarop volgen tussen Jules Weston, David Key en Margaret Kerr leiden tot het *Natural Change Project* dat tot nog toe twee keer plaats vond. Een eerste keer over een traject van 6 maanden in 2008-2009, met 7 deelnemers uit een diversiteit aan sectoren; en een tweede keer over een gelijkaardige periode in 2010-2011, ditmaal met 12 sleutelfiguren uit de onderwijssector.

De concrete uitnodiging, het projectmanagement en het communicatieontwerp met ondermeer de blogs zijn vooral de inbreng van Jules Weston. Het programma zelf is gebaseerd op de jarenlange ervaring van David Key rond werken (met groepen) in wildernisplekken om verandering te faciliteren; en op het aandachtig en voortdurend daarover reflecteren.⁴ David Key faciliteert de programma's samen met Margaret Kerr, een psychotherapeute wiens rol het is om deelnemers zowel als het team zelf de nodige (emotionele) veiligheid en gekwalificeerde ondersteuning te bieden.⁵ Op een veel praktischer en huiselijker niveau spelen overigens ook keuken en kok een door alle deelnemers erkende centrale rol.

Voor *Natural Change I*, in 2008-2009, wordt een soort a-lijst samengesteld van mensen die men graag had aangetrokken voor het project – deelnemers kunnen met andere woorden niet zelf inschrijven. In de hoop de beoogde impact en het gewenste domino-effect te verkrijgen, zijn dat mensen uit een diversiteit van sectoren die niet alleen op posities werken waarin ze een zekere mate van invloed hebben in hun omgeving of sector maar vooral ook goed kunnen communiceren. Uiteindelijk is het immers niet alleen om persoonlijke of individuele verandering te doen, maar (ook) om de effecten daarvan via de blogs die de deelnemers over hun ervaring zullen maken. Net omwille van de moeilijke evenwichtsoefening tussen private en publieke sfeer die daarmee gepaard gaat, zijn dit dan weer geen mensen die een al té openbaar leven hebben dat zich volop in de dagelijkse schijnwerpers afspeelt (mensen die voortdurend ook bezig zijn met het managen van hun eigen imago of publiek persona). Deelnemers worden trouwens – om voor de hand liggende redenen – aangezocht of gekozen omdat ze 'hoogstens lichtgroen' of 'eerder grijsgroen' zijn. Geen kwestie dus van reeds bekeerden.

Na uitnodigingen en verkenningsgesprekken met potentiële kandidaten gaat *Natural Change I* in september 2008 uiteindelijk van start met 7 deelnemers uit de gezondheids-, educatieve, private, jongeren-, kunsten- en ngo-sector. Over een periode van 6 maanden zitten tussen een kennismakingsdag en een afsluitende dag in Edinburgh residentiële periodes van 5 dagen (Knoydart), 3 dagen (Glen Tilt) en 2 dagen (Stirling) in 'wilde' of natuurlijke omgevingen. Blogs van de deelnemers verschijnen op www.naturalchange.org.uk. De groep van deelnemers sluit zelf ook af met een eigen

---

⁴ David Key (www.ecoself.net) is internationaal erkend *outdoor leader* met 15 jaar ervaring, heeft ondermeer een *Master in Human Ecology* (thesisonderwerp: *The Ecology of Adventure*), is *fellow* van het *Centre for Human Ecology* (Edinburgh) en stond gedurende 7 jaar mee in voor de leiding van de postgraduaatsmodule *Ecopsychology* (*Centre for Human Ecology* samen met de Universiteit van Strathclyde).

⁵ Margaret Kerr (www.margaretkerr.com), ook al met een voorliefde voor *the outdoors*, is arts en integratief psychotherapeut en leverde een belangrijke bijdrage in het psychologisch verstaan en uitdiepen van het programma en in het ontwerpen van een aantal praktijken voor *peer supervision* die het proces van faciliteren sterk ondersteunen.

publiek event, en komt later nog samen om kernelementen uit het programma te hernemen. Het eindrapport van *Natural Change I* krijgt de titel *Psychology and sustainability* ("Psychologie en duurzaamheid"). Enkele maanden later verschijnt er nog een bescheiden vervolgrapport.⁶

Op een gelijkaardige manier wordt te werk gegaan voor *Natural Change II*, in 2010-2011, waarbij volop gefocust wordt op de onderwijssector. Voor *NC II* zijn er 12 deelnemers. Het tijdsplan ziet er als volgt uit: kennismakingsdag – residentiële week (Knoydart) – tussendag – residentiële week (Glen Prosen) – afsluitende dag. Het eindrapport heet *Catalysing leadership for sustainability* ("Leiderschap voor duurzaamheid katalyseren").⁷

"En...werkt het? Dat is de vraag die iedereen me ondertussen stelt..."

Het eenvoudige – oppervlakkige – antwoord is: ja. Ja, zeg ik, het heeft me meer bewust gemaakt. Ja, het heeft me veel dieper doen nadenken over al die met elkaar verweven thema's rond natuur en onze relatie ermee als mensen. Ja, het doet me anders handelen – gaande van het veranderen van mijn aankoopgewoonten, over het invoeren van een nieuw duurzaam aankoopbeleid op het werk, tot het voeren van de vogels.

Maar terwijl dat een juist antwoord is, is het ook het gemakkelijksantwoord. Het meer complexe antwoord is ook: ja, het heeft gewerkt, maar...

... op manieren die moeilijk onder woorden te brengen zijn, omdat de impact me door en door aangegrepen heeft, op elk vlak."

(Louise Macdonald, deelnemer aan NC I – deel van de blogpost van 8 januari 2010, die verdergaat met de beschrijving van hoe het haar veranderd heeft)

Over solo's ...

In het hart van *Natural Change*, en daar draait de hele eerste residentiële week rond, zit een solo: een dag van zonsopgang tot zonsondergang die de deelnemers alleen op een plek in een natuurlijke, wilde omgeving doorbrengen. Het zichzelf tijd en ruimte geven mag hier in de meest letterlijke zin begrepen worden: een dag, en een plek in een landschap. Een 'lege' dag zonder boek, uurwerk, telefoon of muziek. Een dag zonder van hot naar haar hossen. Pen en papier om misschien ervaringen en gedachten te schrijven of te tekenen. En verder de stilte, en de wetenschap dat anderen van de groep elders in de (wijde) omtrek hun plek gevonden hebben.

---

⁶ Volledige referenties van de rapporten: zie bibliografisch overzicht. Blogs van de deelnemers zijn nog toegankelijk via het archief <http://archive.naturalchange.org.uk/>.

⁷ Volledige referentie in bibliografisch overzicht. Blogs van de deelnemers zijn te lezen op <http://www.naturalchange.org.uk/>.

*Ik ging alleen maar even wandelen,
en besloot uiteindelijk tot zonsondergang buiten te blijven.
Want naar buiten gaan, zo ontdekte ik,
was eigenlijk naar binnen gaan.*

*John Muir*⁸

Begrijpelijkerwijze voelt niet iedereen zich daar op voorhand even gemakkelijk bij. Daarom, en omdat de impact van dit soort ervaringen op mensen groot kan zijn, wordt de voorbereiding ervan met de deelnemers met kennis van zaken aangepakt: een aantal voorbereidende oefeningen waaronder een kortere solo, ruime aandacht voor de (fysieke) veiligheid van de deelnemers (ook in minder ideale weersomstandigheden), het aandachtig beluisteren van alle mogelijke vragen en onzekerheden, het uit de weg ruimen van de idee dat het hier om een fysieke prestatie of *survival* zou gaan, het nadenken over de intentie of vraag waarmee men de solo-ervaring wil instappen, uitleg over de omgeving, ... De avond voor de solo wordt als groep de stilte aangevat die zal duren tot iedereen terug is. De dag zelf wordt vóór zonsopgang een rituele kring gemaakt, en stapt elkeen uit de cirkel – over de drempel – en spreekt een intentie uit. Waarna mensen op zoek gaan naar een plek, of een plek op zoek naar mensen.

Dit soort gebruik sluit aan bij oude rituele tradities die in haast alle culturen terug te vinden zijn, maar die in onze tijd van haast, efficiëntie en hypermobiliteit grotendeels in de vergeethoek zijn gesukkeld: *retraites, vision quests, walkabouts*, tijd doorgebracht in de woestijn, onder een boom of in een grot, ... In solo's gebeurt wat in solo's 'moet' gebeuren: mensen worden teruggeworpen op diepe vragen van wat ertoe doet en wie ze zijn, of ze worden teruggedleid naar oud, vergeten zeer en kijken schaduwen in de ogen, ze verstillen en zinken weg in dat bredere landschap van bestaan, ze communiceren met de omgeving en de omgeving met hen, de tijd verdicht en krijgt een andere kwaliteit, er zijn mogelijks momenten van openbaring zowel als van verwarring, mensen worden meer 'lijf', en zintuiglijke indrukken verscherpen, mensen gaan harder denken of stoppen met denken, ... Er gebeurt van alles en er gebeurt niets. Er zijn dan ook evenveel verhalen over solo's als er solo's zijn, maar voor de deelnemer wordt zijn of haar verhaal een ankerpunt, niet alleen in het nu van het project maar tot ver daarbuiten en lang daarna.

*"De dag heeft mijn denken opgeslokt.
Ik sta rechtop en kijk, mijn wandelschoenen diep in de oeversmodder gezogen.
Bewegingloos.
Minutenlang. Een kwartier. Een halfuur.
Ik ben een levend starend standbeeld.
Er is geen enkel stuk van mezelf dat ik zie.
Ik zie.
Ik zie de rivier, ik zie de andere oever, ik zie de heuvels erachter.*

---

⁸ Citaat overgenomen uit Abram, D. 2011, *Becoming Animal. An Earthly Cosmology*, Vintage Books, New York, p. 81.

*Ineens ben ik weg. Ik verdwijn.
Ik ben enkel ogen.
Ik ben het landschap dat naar zichzelf kijkt, dat zichzelf waarneemt.
Dat zich evolutionair plots van zichzelf bewust wordt.
Ik ben niets anders dan de ogen van deze plek."*

(eigen dagboek – juni 2011)

Hoewel de begeleiders uit (eigen) ervaring weten hoe transformerend stille tijd op wilde plekken kan zijn – '*stuff happens*', dat is de jarenlange ervaring van David Key – hoeden ze zich ervoor om een bepaalde verwachting bij de deelnemers te creëren. Te denken dat dat soort ervaringen gedirigeerd of geregisseerd kan worden is net een uitholling van het vertrouwen in de kracht van de solo, in de rust van de tijd, en in de wijsheid van een landschap. Faciliteren betekent in dit project: mogelijk maken, ruimte creëren om dingen toe te laten, of – mooi, maar moeilijk te vertalen – *holding the space*. Weglopen of negeren van ervaringen (de simpelste eerst), of ze tot iets anders maken dan wat ze zijn, zou net het tegenovergestelde betekenen van wat men hier wil laten gebeuren. Die kwaliteit – van af te stemmen op de levende ervaring – loopt trouwens als een rode draad doorheen het *Natural Change* project. Daar niet bij aansluiten is jezelf en anderen een rad voor de ogen draaien. De dagen vangen trouwens meestal aan met een *check-in*: waar sta je, wie ben je nu, wat houdt je bezig?

Solo's gaan een goed eind voorbij romantisch-eenvoudige gevoelens van harmonie en verbondenheid. Het is allemaal wat minder simpel, controleerbaar of voorspelbaar dan dat – en misschien zijn dergelijke harmoniegevoelens wel eerder (sociaal wenselijke) projecties van gevoelens? Als, na uren zitten, concepten en constructies in een hoofd wegsmelten of op een extreem natte dag verregenen tot vormeloze hoopjes, dan komt er ontvangende ruimte vrij waar dingen kunnen gebeuren. Het is in het verrassende – in het 'wat me overvalt', in het 'van elders' – dat in zekere zin het kwaliteitskeurmerk van een solo zit: men zakt als het ware plots naar een dieper niveau van bestaan, door de sluiers van allerlei projecties en controlemechanismen heen. Dat is spectaculair en totaal onspectaculair tegelijk. In zo'n context is een woord als 'openbaring' niet eens zo slecht gekozen: iets opent of toont zich. Het is vooral ook het niveau waar de 'controle' overgenomen wordt door het veel groter geheel zelf waar we deel van uitmaken, en van waaruit een soort ecologisch zelfvertrouwen kan ontstaan. Natuureducatie, maar dan met de natuur als 'handelende persoon', en wij als diegenen die 'onderwezen' of 'weg- of ingeleid' worden. Wij, voor een keer niet als de redders van de planeet, maar als diegenen die door de natuur geheeld worden. (Voor wie zich al enige tijd iets bij een concept als 'paradigmaverschuiving' probeert voor te stellen: welnu, dit is er één van formaat.) Een natuur die ons opneemt en ons in herinnering brengt wie we zijn. Een natuur die ons helpt ons verstaan van onszelf (opnieuw) in overeenstemming te brengen met onze biologisch-evolutionaire realiteit.

Het is duidelijk: de solo engageert de deelnemer op het niveau van ervaring, waarden en identiteit of zelfverstaan. Het niveau van het '(wie we) zijn' eerder dan dat van de actie en het '(wat we) doen'. Het hoeft niet te verbazen dat dit ook weerstand met zich kan meebrengen: het is immers de weg van buiten naar binnen, en de makkelijke vluchtwegen van kennis en informatie, van actie en ondernemen, van geleende identiteit

of verworven prestige (om er maar een paar te noemen) worden afgesloten. Solo's raken mensen – ten minste: ze zijn in staat om dat te doen. Ze raken mensen in wie ze zijn en waar ze zich mee bezig houden, in wat hun plaats is in het geheel van de dingen: ze draaien rond de vragen waar ook mythologie en metafysica zo betekenisvol omheen cirkelen. Het potentieel voor blijvende verandering – via de omgekeerde weg van binnen naar buiten, van wie we zijn naar wat we doen – is dan ook hoog⁹: niet voor niets worden dit soort gebruiken of rituelen in heel wat culturen als belangrijke katalysatoren van persoonlijke en sociale verandering met blijvende impact ervaren. En zijn ze herkenbaar binnen overgangsrutuelen naar volwassenheid.

Ontsnappen

*Wanneer we uit de glazen flessen van ons ego stappen,
En wanneer we als tollende eekhoorns ontsnappen
Uit de kooi van onze persoonlijkheid
En terug de wouden ingaan,
Dan zullen we huiveren van kou en angst
Maar er zullen ons dingen gebeuren
Zodat we onszelf niet kennen.
Koel, niet-liegend leven zal naar binnen gutsen,
En passie spant onze lichamen met kracht,
We zullen onze voeten stampen met nieuwe kracht
En oude dingen zullen omvallen,
We zullen lachen,
En gevestigde gebruiken zullen opkrullen als
Verbrand papier.*

David Herbert Lawrence¹⁰

... en over verhalen rond een vuur

Een even belangrijk onderdeel van het *Natural Change* programma, steunend op al even oude tradities in talloze culturen, vormt het achteraf vertellen van de verhalen in de cirkel van de deelnemers – waar het kan rond een vuur. De dag na de solo wordt immers besteed aan het beluisteren en 'spiegelen' van de vertelde ervaringen van de deelnemers. (Iets wat overigens in absolute vertrouwelijkheid gebeurt: mensen kunnen later alleen hun eigen verhaal meenemen buiten deze kring – niet dat van een andere deelnemer.) Zonder onderbroken te worden kan elke deelnemer het verhaal van haar of

---

⁹ Omdat het hefboompunt veel dieper in het systeem ligt. (Zie bijvoorbeeld Meadows, D.H. 2009, *Thinking in systems. A primer*, (ed by Diana Wright), Earthscan, London.) We komen verder in de tekst nog kort terug op hoe zo'n veranderstrategie verschilt van manieren die minder beklijven of mogelijk zelfs meer fundamentele of systeemverandering net in de weg staan: vormen van (social) marketing, pure infocampagnes (met klemtoon op wetenschappelijk bewezen feiten), het inspelen op angst of sociale status, het motiveren vanuit economisch profijt of win-wins, ...

¹⁰ Eigen vertaling. Oorspronkelijke tekst: *When we get out of the glass bottles of our ego, and when we escape like squirrels turning in the cages of our personality and get into the forests again, we shall shiver with cold and fright but things will happen to us so that we don't know ourselves. Cool, unlying life will rush in, and passion will make our bodies taut with power, we shall stamp our feet with new power and old things will fall down, we shall laugh, and institutions will curl up like burnt paper.*

zijn solo brengen. De andere deelnemers 'spiegelen' het verhaal: ze geven het als het ware terug aan de verteller door uit te spreken wat het verhaal is dat ze gehoord hebben. Er ontstaat een bijna ritmische kring waarin de eigen ervaringen nog meer geëxploreerd worden, nog meer – of andere – betekenissen krijgen via het telkens uitgesproken en beluisterde "Ik hoor het verhaal van een vrouw (man) die ...". Alleen de vertelde inhoud van het verhaal wordt gespiegeld: er wordt niet geholpen, niet geoordeeld, niet geïnterpreteerd, niets bijgedragen. Enkel het verhaal zelf wordt 'teruggedragen'. De sfeer van de verhalenkring is die van het ontwaren van betekenissen, niet die van het bewijzen van de 'realiteit' van wat zich afspeelde in de solo's.

De magie van dit soort getuigenis- of luistergemeenschap is moeilijk onder woorden te brengen. Dat geldt trouwens bij uitbreiding voor een groot deel van het *Natural Change* project. Het vertellend en luisterend aanwezig zijn in de kring is van dezelfde kwaliteit als de diepe en aandachtige communicatie met de omgeving die kan ontstaan in de solo. Niet altijd liggen de woorden klaar of voor het grijpen: vooral ook beelden en metaforen gaan spreken, en het lichaam, en de stem zelf. In de verhalenkring is het – net als in de solo – in zekere zin vooral te doen om het luisteren, om het diepe luisteren van het meeleven, van de co-passie. En daar hoort ook het beluisteren van de eigen werkelijkheid en het eigen verhaal toe. Die kwaliteit van aanwezigheid bereiken wordt terecht als een geschenk ervaren, vooral als de kring begint samen te vallen met waar de kring het over heeft. Er wordt niet langer gepraat over verbondenheid, maar in verbondenheid. En ook: niet over pijn, maar in pijn. Niet 'over', of 'buiten', maar 'in'. Omdat het vertellen en spiegelen van ieders verhaal een minstens even ingrijpende ervaring (van verwevenheid en unieke eigenheid) kan zijn als die van de solo zelf, wordt duidelijk dat het bij beiden in wezen gaat om de relaties, om de kwaliteit van die relaties, en om het creëren van en participeren in een gemeenschap.¹¹ *Natural Change* – de naam kan misschien op het verkeerde been zetten – gaat lang niet alleen over wat sommigen doorgaans onder 'natuur' verstaan. Het gaat over hoe we met elkaar omgaan. En dat 'we' slaat op de veel bredere levensgemeenschap waar we als mensen unieke leden van zijn.

"Terwijl de wind waait, dwarrelen herfstblaren naar beneden en vallen op mijn gezicht. Ik begin me af te vragen hoe het zou voelen om hier voor altijd te liggen, langzaam onder blaren bedekt te geraken, naar buiten toe op te lossen, deel te worden van het levende wezen dat de bosbodem is. Ik lig wat te mijmeren over hoe de wereld er zou uitzien als je alles, behalve het leven zelf dat erin zit, zou wegnemen. Ik stel me voor hoe het er als een complex, fonkelend, zilveren web uitziet, elk leven een knoop in de draden, zich constant verwikkeld en ontrafelend."

(M. Watson, deelnemer aan NC II – deel van de blogpost van 13 oktober 2010)

---

¹¹ Solo en kring zijn dus ervaringen van 'gemeenschap' – een geheel van relaties. Voor de solo is dat de gemeenschap van/met het weidsere geheel van bomen, landschappen, rivieren, dieren, ... ; voor de kring is dat het geheel van mensen in de groep.

"Het lijkt erop dat woorden niet voldoen. Natural Change moet ervaren worden voor erover wordt gepraat, en geleefd alvorens uitgelegd. We kunnen het horen en horen het ook, maar we moeten het ook voelen."

(S. Smith, deelnemer aan NC II – deel van de blogpost van 9 februari 2011)

Bloggen, en actie

Het idee van de blogs, en het communicatieontwerp dat daaronder zit, verruimt in zekere zin de verhalenkring tot buiten die van de concrete deelnemers aan het project. Anderen, uit de professionele context en sociale netwerken van de deelnemers, maar eigenlijk om het even wie, kunnen op die manier meeluisteren en meecommuniceren.¹²

Het is niet voor alle deelnemers even makkelijk om in de blogs over hun ervaringen hun eigen stem te vinden, en hun eigen balans tussen private en publieke sfeer. Dat laatste vormt trouwens regelmatig onderwerp van gesprek bij de groep: de barrières inzake communicatie omtrent persoonlijke processen liggen dan ook heel verschillend. Dat vraagt om zorgzame aandacht, ondersteuning en bespreking. Hoewel anders dan underground-, commentaar-, politieke of strijdblogs, is dit soort bloggen niettemin een vorm van activisme. Het is de soms moedige verkenning van mensen die een leiderschapsrol willen opnemen in (voor hen) nieuw terrein: de durf om het soort verhaal van transformatie te brengen dat zich vaak nog niet (of niet meer?) laat vertellen – ook in duurzaamheidsmiddens. Die verhalen van eigen verkenning en persoonlijke verandering kunnen inspirerend en bemoedigend werken. Dat blijkt ook uit commentaren op blogposts door anderen uit de omgeving: mensen die zelf geraakt zijn kunnen anderen raken. In dit soort kwetsbaarheid ligt misschien net onvermoede kracht – want authenticiteit en kwetsbaarheid liggen hier begrijpelijkerwijs dicht bij elkaar. In ieder geval kunnen persoonlijke verhalen van verandering bredere verhalen van transitie creëren, en nieuwe soorten identiteit waar anderen zich kunnen in herkennen of aan spiegelen.

Het zal niet verwonderen dat ook in de blogs geregeld gegrepen wordt naar poëzie, metafoor en beelden om te communiceren – eigen poëzie of poëzie van elders. Alsof de woorden voor de ervaringen nieuw, of opnieuw, uitgevonden moeten worden: formuleren en communiceren worden daarmee een soort over-en-weer reizen tussen de geleefde ervaring en de woorden, beelden en uitdrukkingen die daarvoor uitgeprobeerd worden. Mensen willen proeven of ze kloppen, en of ze communicatieve bruggen slaan. De heel andere logica en de meerlagigheid van poëzie helpen om de complexiteit en meerlagigheid van de ervaringen zelf gestalte te geven. Ze helpen om het niet 'over' dingen te hebben, maar ervaringen opnieuw present te stellen. In het *Natural Change* project worden daartoe overigens nog meer creatieve uitdrukings- en exploratievormen gebruikt. Landschapskunst, beweging en vertraging, fotografie en visualisering, tekenen, schilderen, verbeelding... ze spelen een belangrijke rol en worden door deelnemers ervaren als vaak beter geschikt om dingen te vatten dan het gepraat 'erover' – het gepraat 'eroverheen'.

---

¹² *NC I* bijvoorbeeld had, tijdens de looptijd van het project, meer dan 7.000 webbezoekers en meer dan 25.000 paginahits uit in totaal 81 landen.

*Wat als je sliep
En wat als je in je slaap droomde
En wat als je in je droom naar de hemel reisde
En je daar een vreemde en mooie bloem plukte
En wat als je dan bij het wakker worden
De bloem in je handen hield.
Ja, wat dan?*

Samuel Taylor Coleridge¹³

Naarmate het traject van de deelnemers loopt, en met de vinger aan de pols van het proces zelf, worden ook een aantal (conceptuele) frames of denkkaders aangeboden die helpen om de ervaringen – die van de solo's en de verhalencirkels maar ook andere¹⁴ – te interpreteren of verstaan. 'Aangeboden' is het geschikte woord: ook hier geen dirigeren of regisseren. Inzichten of schema's die het project voelbaar onderbouwen, en die af en toe naar de oppervlakte gehaald worden om ze bewuster te exploreren of bekijken, komen uit het brede veld van ecopsychologie, transpersonele ecologie, diepe ecologie, gestalt ontologie, participatief actieonderzoek¹⁵, outdoor educatie, enz. De idee van het collectief onbewuste dat in het landschap en in de natuur ligt opgeslagen is één van die frames of inzichten. Een ander schema is dat van het ecologische Zelf als de tijdruimte waar het 'kleine' ego-zelf opengebrouwen wordt om zich te identificeren met alle leven, en met het leven zelf.

"Hoe lang zit ik hier al? Drie uur? Vier uur? Moet in die buurt zijn, want het wordt stilaan donker. Volle-maan donker. Een nachtsolo, ook eens iets anders... Ik installeer me onder 'mijn' boom, een ronduit majestueuze aanwezigheid op de rand van de rivier en het woud. Ik knutsel mijn regencap over wat takken – het zou me verbazen als het vannacht niet ging regenen – en ik kruip eronder, mijn slaapzak in. Een comfortabele matras van blaren en bosgrond. Niemand in de buurt, dus hoef ik me ook niets van mogelijke belachelijkmakende opmerkingen aan te trekken: ik vraag de boomgeest om me een paar dromen te sturen. En

---

¹³ Eigen vertaling. Oorspronkelijke tekst: *What if you slept, // and what if in your sleep you dreamed, // and what if in your dreams you went to heaven // and there you plucked a strange and beautiful flower, // and what if when you awoke // you had the flower in your hand? // Ah, what then?*

¹⁴ In deze korte tekst kunnen we onmogelijk op alle facetten van het project ingaan; een tipje van de sluier: *mirroring, focusing, scenarioverbeelding, check-in, mandala mapping...* Activiteiten die ook elders gebruikt worden, maar precies gekozen worden om het proces van *Natural Change* die *feel* en identiteit te geven die het heeft.

¹⁵ Naar *Natural Change* kijken vanuit de traditie van participatief actieonderzoek levert opvallende en interessante inzichten op. Hoewel er in het *NC II*-rapport geen verwijzingen meer staan naar participatief actieonderzoek (*NC I* geeft het wel duidelijk aan als traditie waarop het bouwt), ademt het hele project de filosofie ervan. Fascinerend is bijvoorbeeld hoe in *NC* zowel de notie van 'participeren' als die van 'onderzoeken' nog een laag meer lijken te krijgen via de idee van de gestalt (die ook het landschap en de tijd omvat). Emergentie (als cruciaal element bij participatief actieonderzoek) zien we ook in het ontstaan zelf van *Natural Change* dat het 'verrassende' resultaat is van het (toevallig) samenkomen van welbepaalde mensen (met hun biografieën en ervaringen), van niet geplande ontmoetingen, en het klimaat van zich ernstig durven beraden over campagne-strategieën binnen een sector. De aanpassingen aan het programma tussen *NC I* en *NC II* getuigen ook van de typische 'actie-reflectie-verstaan'-cyclus van actieonderzoek. Over participatief actieonderzoek: zie de publicaties van en met Peter Reason in het bibliografisch overzicht achteraan.

voeg er nog snel aan toe (voor het sprookjesgeval dat je precies krijgt wat je vraagt) dat ik me de dromen wel wil kunnen herinneren als ik wakker word, en dat ik ze ook wil kunnen verstaan. Ik meen me van ergens te herinneren dat een mens vijf dromen per nacht kan hebben.

(...)

Ik ben wakker, maar het is donker, en het regent (of boomdruppelt) op mijn gezicht; ik moet wat naar beneden geschoven zijn, een stuk weg van onder de cape. Ik kruip helemaal de slaapzak in – die zal het nog wel even houden – en met mijn lampje op mijn hoofd en onder het geplop van de druppels begin ik mijn dromen op te schrijven. Als de morgen aanbreekt, zijn het er zes. Geen ontgoochelende oogst – ik krijg wat ik vroeg: ik kan me de dromen herinneren en de betekenissen lijken voor de hand te liggen. Maar klopt het wel: zes dromen?? Ik probeer te zien of niet twee dromen er samen één vormen. Hoe ik ze ook combineer, ik krijg ze maar niet bijeengepropt. Terwijl ik terug in de beelden en de beleving van de dromen kruip, valt me ineens iets op: één lijkt meer een ervaring dan een droom, een beetje een andere kwaliteit, eerder een soort mix van een visueel beeld en een sterk fysiek gevoel. Dit is het: tegen een donkere achtergrond rolt een soort transparante film met lijsten van woorden voorbij. Heel geordend, ik zie honderden woorden voorbij flitsen, en ik weet dat dat slechts een fractie is van het hele ding. (Doet wat denken aan hoe ze op tv een genetische code scannend over het scherm laten rollen.) Ik herken de woorden niet, ze zijn vreemd, veel woorden met x, y en z. Het laatste stuk van een soort totaalcodering. Tegelijkertijd ben ik me er heel erg bewust van dat ik met mijn rug bijna tegen de reusachtige boom aanlig. Mijn hele rug voelt als elektrisch geladen. Alsof er iets overgeheveld wordt. Alsof een code in me gedownload wordt, en dat ik ze draag en moet bewaren. Een code waarvan ik overigens geen jota snap... what's the point?

(...)

Een dag later zitten we aan de ontbijttafel. J heeft medicijnkaarten bij. Die met de dieren erop (ik weet eigenlijk niet of er andere bestaan). Ze laat anderen een kaart trekken. Dan leest ze de tekst voor die bij de kaart hoort. Ik bekijk het allemaal van op afstand. Of ik er ook één wil trekken? We gaan tegenover elkaar zitten, de kaarten schuiven door mijn vingers. Benieuwd wat eruit komt. Ik trek een kaart en draai ze om: walvis. "Walvis lijkt heel erg op een zwemmende bibliotheek. Walvis draagt de geschiedenis van Moeder Aarde mee. Etc." J leest rustig de hele tekst voor, een aantal keer duikt daarin het woord code en DNA op... We voelen beiden aan dat dit allemaal een beetje onwezenlijk en van een andere orde begint te lijken. De haartjes op mijn armen staan overeind. Alweer zo'n gelegenheid om Jungs synchroniciteit aan den lijve te ervaren. De rest van de voormiddag krijg ik niet veel meer gezegd..."

(eigen dagboek – juni 2011)

Dat dan is de betovering van de schaduw van de planeet op ons lijf. Vroeg of laat gaan we liggen. Uiteindelijk sluiten onze ogen zich. We voeren onze individuele levens terug in het wijdere leven van de grond zelf. En we slapen.

We slapen, laten de zwaartekracht ons vasthouden, laten de Aarde – ons grotere Lijf – onze zenuwcellen herijken en de felle ontmoetingen van overdag

composteren (de spanningen en verschrikkingen van onze individuele dagen), en laten dat alles terugstuwen, als dromen, in de slapende substantie van onze spieren.

*David Abram*¹⁶

De focus verschuift

Na het eerste grote residentiële blok dat voornamelijk op de persoonlijke relatie met aarde, landschap en natuur (en de 'natuurlijke ecologie' van de groep zelf) concentreert, wordt in de tweede helft van het *Natural Change*-traject stilaan de blik naar buiten en naar de toekomst van de deelnemers gericht. Sociale en ecologische kwesties komen meer in het vizier. Een kortere solo gaat in de tussentijd door in een stadsomgeving, in een groot winkelcentrum bijvoorbeeld. Verhalen die geëxploreerd worden zijn die van sociale verandering. Deelnemers krijgen de opdracht om zich elk in een welbepaald verhaal van sociale innovatie te verdiepen (Chipko, Sufragette beweging, val van de muur, einde van apartheid, ...), en de volgens hen bepalende en belemmerende factoren van verandering te achterhalen.

Tijd alleen en in stilte doorgebracht in het landschap, en verhaaltijd om met elkaar betekenissen te exploreren, blijven ook in de tweede helft van het project cruciale ingrediënten. Maar de focus ligt nu vooral op processen en modellen van verandering, en op mogelijke toekomstige wegen van persoonlijke en sociale actie. Dicht tegen het einde aan bestaat een belangrijke activiteit erin samen het antwoord te formuleren op de vraag wat het *Natural Change*-proces is. Het is immers een op-en-top zelf beleefd proces van verandering, en het 'van binnenuit' begrijpen ervan is van grote waarde voor verdere en bredere veranderingsprocessen. En het helpt ook simpelweg om op vragen van vrienden, familie en collega's te antwoorden.

Natuurlijk, het moderne, technologisch geletterde zelf – wereldwijd, kosmopolitisch, en op een abstract manier geïnteresseerd in zo goed als alles, maar koel afstandig van de aardse realiteit – is niet de enige mogelijke inrichting van dat zelf.

*David Abram*¹⁷

De ecologie van veranderen

Het hoe en waarom van menselijk gedrag is onnoemelijk complex. Vooral waar men gedragsverandering bij anderen beoogt en de impact van acties of beleid wil kunnen evalueren lijkt men dat iedere keer tot eenvoudige, vaak al te naïeve oorzaak-gevolg mechanismen te willen reduceren. (Of moeten reduceren, als men aanspraak wil maken op financiering.) De verSMARTing is stilaan een droevig feit en we gaan vrolijk verder

---

¹⁶ Abram, D. 2011, *Becoming Animal. An Earthly Cosmology*, Vintage Books, New York, p. 24.

¹⁷ Abram, D. 2011, *Becoming Animal. An Earthly Cosmology*, Vintage Books, New York, p. 274.

met het reduceren van de werkelijkheid: alles moet specifiek, meetbaar, acceptabel (in de zin van haalbaar), realistisch en tijdgebonden zijn.¹⁸ Maar over wiens realiteit hebben we het dan? En als het noodzakelijke niet direct haalbaar is: beginnen we er dan gewoonweg niet aan? Hoe meetbaar, trouwens, zijn poëzie, verbondenheid, dromen, moed en een majestueuze boom? Het is verbluffend – nee: ronduit verdrietigmakend – om te zien wat er dan allemaal tussen haakjes komt te staan en stilletjes uit beeld verdwijnt. Zeker waar smart-indicatoren verder verengd worden tot pure vormvereisten en zo een ideaal excuus worden om de lastige kwesties van relevantie, inhoud, waarden en prioriteiten uit de weg te gaan.

Natuurlijk dienen projecten zoals *Natural Change* op de één of andere manier hun validiteit en waarde aan te tonen. Dat is een terechte verwachting, al is het maar om de kwaliteit ervan, en van vervolggexperimenten te bewaken. Maar in het licht van een veel bredere 'ecologie van verandering', zoals die onderkend wordt in het ontwerp van *Natural Change*, verschrompelt de smart-aanpak tot irrelevantie. Net als de papieren instituties in het gedicht van D.H. Lawrence. *Natural Change*, in de traditie van participatief actieonderzoek, is overigens wel degelijk met verantwoording, onderbouwing, bijsturing en kwesties van validiteit bezig. Dat dat op een andere manier gebeurt dan gangbaar is, doet daar niets aan af.¹⁹

Onder het *Natural Change* project zit een ecologisch of systeemperspectief. Niet alleen worden individuele mensen zelf daarin als complex adaptieve systemen gezien, ze zijn ook steeds onlosmakelijk gerelateerd aan en in communicatie met de hele gestalt van het levende landschap dat hen omgeeft. Dat allemaal trachten te herleiden tot aanwijsbare oorzaken voor meetbare gevolgen is als het reduceren van een uitgevoerde symfonie tot hoe luid (het aantal decibels) ze gespeeld wordt. Uit de *Natural Change* rapporten blijkt overigens hoe voorzichtig men wil zijn met uitspraken over resultaten, impact of effecten, en over wie of wat daarvoor verantwoordelijk is. Er wordt vooral gekeken naar wat deelnemers zelf als 'leereffecten' aangeven, of als processen van persoonlijke verandering onder woorden brengen, en naar welke elementen binnen het programma ze daarvoor als een significante bijdrage of aanleiding hebben ervaren. De impact die vooral voor het voetlicht komt, heeft te maken met identiteit of zelfgevoel – *the sense of self* – van de deelnemers. *Natural Change* is dan ook bedoeld om op dat niveau te werken: op het niveau van het zelfverstaan en de identiteit, en daarmee op het niveau van diepe en blijvende verandering. Niet altijd pijnloos overigens; maar wel op het niveau van wat men de trage, maar cruciale variabelen noemt van complex adaptieve systemen. Het hart van de zaak, zeg maar, de motivationele grond van ons handelen.

---

¹⁸ Het financieren van programma's van het soort als *Natural Change* vraagt dan ook moed, visie en leiderschap. Niet alleen omdat ze niet makkelijk tot eenvoudige smart-indicatoren kunnen teruggebracht worden, en dus in zekere zin open trajecten zijn; ze kosten ook heel wat in tijd, middelen, toewijding en kwalitatieve begeleiding. Vandaar trouwens ook de focus op een klein aantal deelnemers in strategische posities.

¹⁹ In hun artikels *The Ouroboros I* en *II* onderbouwen Key en Kerr zelfs een heel andere ontologische fundering en heuristische methode voor ecopsychologie-onderzoek. Het gevaar bestaat immers dat, om aan wetenschappelijke geloofwaardigheid te winnen (door te kiezen voor een positivistische benadering) het hart van ecopsychologie (te weten de idee van het ecologische Zelf) net verloren gaat. Door een andere heuristiek voor te leggen en te verantwoorden, komt een andere, alternatieve onderzoeksmethodologie (dan de positivistische) in zicht. (Referenties in bibliografisch overzicht.)

"Wat gebeurt er met me? Ik wil niet meer shoppen. Meestal shopte ik gewoon voor het plezier, maar deze Kerst was anders. Ik ging niet één keer de stad in. En als ik een winkel binnenstapte, dan voelde ik me niet verrast en overweldigd door alles wat er te koop was, maar eerder terneergedrukt door al de rotzooi. Toen ik mijn vrienden erover aansprak, riepen ze 'Maar, Emma, jij houdt van shoppen!'.

Vanaf nu verkies ik presentie over presentjes..." ("presence over presents")

(E. Little, deelnemer aan NC I – deel van de blogpost van 14 januari 2009)

Men wil trouwens evenmin voorbijgaan aan de complexiteit en systeemdwang van de 'gewone' professionele en maatschappelijke contexten waarin deelnemers achteraf (en tussendoor) weer terecht komen: ook dat is een gestalt met een complex systeem van beïnvloedingslijnen, een gestalt die identiteit geeft aan wie zich erin beweegt. Het kan pijnlijk en frustrerend zijn te ervaren wat er niet allemaal in de weg staat voor wie men wil zijn en wat men wil doen. Resultaten en impact – als men in dat soort termen wil denken – moeten dan ook in dat perspectief gezien worden. In ieder geval vinden sommige deelnemers het er niet makkelijker op geworden. Het is goed dat alles te erkennen en onder woorden te brengen. Daarom is er, in de tussentijd en achteraf, ook aandacht voor ondersteuning op dat punt: via email, telefoon of contact in persoon.

Het hoeft, in dit licht, ook niet te verbazen dat verschillende deelnemers op de één of andere manier elkaar achteraf blijven vinden: zo wordt iets van de kwaliteit van die andere gestalt levend gehouden. Door sommigen wordt de praktijk van solo's en verhalencircels verder gezet.²⁰ Het belang van verdere 'buitenervaring' in het algemeen – belang voor fysieke en psychische gezondheid – wordt door velen onderschreven. Dat sluit aan bij de sterke ervaring van psychologisch welbevinden die deelnemers ook naderhand blijven rapporteren: het gevoel of de ervaring van meer in overeenstemming te zijn met wie men eigenlijk is. En voor sommigen: het gevoel, de ervaring of het diepe besef van een veel breder 'zelf', met een bovenpersoonlijk en buitenindividueel perspectief.

Met woorden als 'gevoel', 'ervaring' en 'besef' lijken we op glad ijs te komen: dat is immers, volgens sommigen, allemaal zo fluïde en ongrijpbaar, om niet te zeggen gevaarlijk subjectief. Toch bedoelen we hier iets mee dat van een veel bredere, meer holistische kenleer getuigt dan die van het objectiverende, afstandelijke, reducerende weten (uit een positivistisch of scientistisch paradigma). Dat soort al te enge kenleer blijft hier sprakeloos ter plekke trappelen.²¹ Eén van de dingen die we te leren hebben is

---

²⁰ Soms ook 'virtueel': na afloop van *Natural Change* projecten, of van gelijkaardige kortere programma's waaruit *Natural Change* groeide, gebeurt het geregeld dat mensen hun groep via mail op de hoogte brengen dat ze met een bepaalde intentie een solo gaan doen. Bij terugkeer vertellen ze dan hun verhaal, waarna de volgende dagen de antwoordmailtjes beginnen met "Ik hoor het verhaal van een man (vrouw) die ...". *The Nest* (www.thenest.eu) is sinds kort (oktober 2011) een 'veilige' virtuele plaats waar deelnemers aan *NC I* en *II*, begeleiders en wie een *Natural Change for Facilitators training course* volgden elkaar kunnen ontmoeten voor solo's en verhalenrondes, maar ook voor discussies, projecten, verhalen en ander nieuws.

²¹ Het Engelse 'aware' en 'awareness' dat in deze context van *Natural Change* vaak gebruikt wordt, laat zich niet zo eenvoudig in één goed woord vertalen: het is in ieder geval veel breder dan bewustzijn, en zou iets moeten hebben van 'gewaarszijn', 'gewaarworden', 'waar-nemen'. (Volgens D. Abram trouwens lang geen exclusief menselijk attribuut.) Voor een voorbeeld van (het aanwenden van) een brede kenleer of *extended epistemology*, zie de publicaties van en met Peter Reason (in het bibliografisch overzicht).

allicht dat het verschil in het participeren zelf zit: hoe kan je iets kennen als je buiten aan de deur blijft staan en enkel door het raam kijkt om er hier en daar een glimp van op te vangen. Een systeemwereldbeeld is een door en door participatief wereldbeeld. Ook hier hebben we vaak nog de sprong te maken van het (verstandelijk) begrijpen of weet hebben van een soort cybernetisch-mechanistisch universum, naar het diepe besef deel uit te maken van de ecologie van het leven. Van systeemdenken naar het veel 'grondiger' systeemzijn, als het ware. En op een ander plan: van actieonderzoek naar zijsonderzoek. De ecologie van natuurlijk veranderen: gedragsverandering als resultaat van zijnsverandering?

"Als ik naar de voorbije zes dagen luister ...

*... dan hoor ik het verhaal van zielen die
Vanuit het her en der
Elkaar vinden bij hun axis mundi
Sommige te voet, andere vliegend
(Sommige – zoals ikzelf – na een ontmoeting met de veerman
Over de rivier gezet)
Cirkelend om de bron van leven
Onze tranen aan onze vreugden voegend
Onze dromen aan onze verledens
Terwijl we iets van ons bloed vergieten in de smeltkroes.
We hadden kunnen dansen
Meer kunnen dansen, maar misschien deden we dat wel
Een oeroud ritueel uitvoeren
Niet meer maar ook niet minder dan dat
Een ritueel dat we samen-brachten terwijl we ons
- heilig patroon, heilig ritme –
Onze eigen oudsten herinnerden.*

*Korterbij geraken we waarschijnlijk niet, bij
Heilig.*

*We gingen weg
Het nest verdwenen maar de cirkel ongebroken
Laat ons dansen de volgende keer
Nog wilder zijn
Heel
De verloren levens van anderen helend
En andere verloren levens helend.*

*We gingen weg maar zullen bijeengeroepen worden
Uit de vier hoeken
Voor helingceremonieën
Laten we opnieuw
Bijeenkomen."*

Op nieuwe wegen

In wat volgt willen we ten slotte nog – al te kort – even kijken hoe het *Natural Change* project spoort met een aantal evoluties of verschuivingen die herkenbaar zijn binnen een zich bezinnende Britse ngo-sector en *civil society*. Dat het WWF (initiatiefnemer van *Natural Change*) hierin een voortrekkersrol inneemt met *change strategist* Tom Crompton lijkt duidelijk. De voorbije jaren kwamen immers uit die hoek een aantal rapporten en studies waarin een kritische reflectie gedaan wordt omtrent de eigen acties en campagne- en communicatiestrategieën. Vooral ook met als bedoeling om het (interne) debat te voeden. We denken aan rapporten als *Weathercocks & Signposts (2008)*, *Meeting Environmental Challenges (2009)* en *Common Cause (2010)* – dat laatste mee onderschreven door *Friends of the Earth, Oxfam-GB, Climate Outreach and Information Network* en *Campaign to Protect Rural England*.²³ Dat 'stilstaan bij' – die kritische reflectie – is ingegeven door het falen van nogal wat van de gangbare acties, campagnes en strategieën in het teweegbrengen van het soort verandering dat nodig is om het 'tij te keren'. In ieder geval het omgekeerde dus van een verdragingsmanoeuvre: niemand doet iets af van de urgentie van de zaak. Getuige daarvan het citaat van Winston Churchill aan het begin van *Weathercocks & Signposts*: "Het heeft geen zin te zeggen dat we ons best doen. We moeten erin slagen te doen wat nodig is."

Zo is één van de belangrijke vaststellingen van het *Common Cause* rapport dat allerlei goedbedoelde maar ondoordachte campagnes misschien precies die diepere, onderliggende waardenstructuren in mensen bevestigen die net onduurzaam gedrag in stand houden of versterken. Onbedoeld, maar toch. Energiebesparend gedrag promoten door te wijzen op het financieel profijt dat men daarmee kan halen is een voorbeeld van een strategie die 'extern' tracht te motiveren terwijl ze op het niveau van de denkframes datgene versterkt wat ons in de problemen brengt. Voor 'groter-dan-zelf'-kwesties (kwesties waar geen onmiddellijk individueel eigenbelang aan vast zit zoals wereldwijde armoede, klimaatverandering en biodiversiteitsverlies) moeten net andere waarden aangesproken en (daardoor) opnieuw versterkt worden. Empathie bijvoorbeeld, of vrijgevigheid en breeddenkendheid. Dat doet alvast vragen rijzen bij alles wat met (*social*) *marketing* te maken heeft en misschien wel (even) het gewenste gedrag oplevert, maar onze identiteit en de motivationele grond van ons handelen – het eigenlijke 'probleem' – verder ongemoeid laat.

---

²² Het oorspronkelijke dagboek is in het Engels. Ik vertaal hier naar het Nederlands waardoor hier en daar voor mij waardevolle betekenislagen en sommige woordspelingen verloren gaan. Daarom ook de oorspronkelijke tekst: *When I listen to our six day experience...// ... I hear the story of scattered souls// Gathering at their axis mundi// Some walking, others flying in// (Some – as myself – meeting the ferryman// To take us across the river)// Circling the well of life// Adding our tears to our joys// Our dreams to our pasts// Pouring some of our blood into the crucible// We could have danced// More, but maybe we did// Practising// No more or no less than// An ancient ritual// That to-gather we re-membered// - sacred pattern, sacred rhythm -// The elders of our selves// This must be as close as we can get to// Sacral// // We left// The nest gone but the circle intact// Next time// Let our dancing be even// Wilder// Complete// Healing other's lives lost// And other lives lost// // We left and will be summoned// From the four corners// For Healing business// Let's re// Member*

²³ Zie bibliografisch overzicht voor volledige referenties. De rapporten zijn te downloaden op http://www.wwf.org.uk/what_we_do/campaigning/strategies_for_change/. Er zijn er trouwens meer (specifiekere, meer toegepaste) dan die wij hier aangeven. En de rapporten zijn vanzelfsprekend rijker dan de paar ideeën die we er hier uit naar voren halen.

Mensen maken ook geen keuzes volgens het rationele beslissingsmodel, alsof het er alleen op aan zou komen ze met de neus op de juiste feiten en informatie te duwen. (Feiten, informatie en kennis die er overigens wel toe doen.) Emotie speelt een vaak veel belangrijker rol dan feiten. Vandaar, in deze rapporten, de aandacht voor waarden en identiteit, die met emoties samen hangen, en die een bepaald gedrag motiveren. Wat uit onderzoek blijkt is dat het vooral intrinsieke waarden en levensdoelen zijn (die te maken hebben met gemeenschapsgevoel, de band met vrienden en familie, zelfacceptatie, ...) die correleren met bezorgdheid voor 'groter-dan-zelf'-problemen. En niet zozeer extrinsieke, die vooral te maken hebben met perceptie door anderen (zoals financieel succes, populariteit en imago, status en macht, succes, ...). Overigens levert het rapport een overtuigende onderbouwing voor de oproep om over de specifieke *issues* en terreinen heen als derde sector ook meer samen te werken. Als men erin slaagt de juiste cluster van onderliggende waarden en frames (de dragers van die waarden) te versterken, dan is er een veel diepere, systemischer verandering die positieve effecten heeft met betrekking tot diverse 'groter-dan-zelf'-problemen.

Op dit niveau – de diepte van waarden, frames en ecologisch zelfverstaan – situeert *Natural Change* zich. Maar het project haalt meteen ook een cruciale vergeten speler van de bank: onze natuurlijke omgeving zelf die misschien zelfs Churchill op zijn kop zet. Slagen we er niet in te doen wat nodig is omdat we de natuur en ons ecologische zelf in de weg staan? Versta het niet verkeerd, maar: dringt zich hier een niet heel merkwaardige manier van *laissez-faire* op?

Kruip in bed. Denk aan je probleem. Kijk wat je droomt. Misschien zal de Grote Mens, de twee miljoen jaar oude mens, spreken. Alleen in een doodlopend straatje hoor je zijn stem.

*Carl Gustav Jung*²⁴

Het wordt tijd om onze starende blik los te wrikken van onze zoemende schermen, en naar buiten te wandelen om ons te verwonderen en te pissen onder de rivier van sterren. Er wachten ons nieuwe verhalen in het koele gras, en nieuwe liederen...

*David Abram*²⁵

Misschien zien we onszelf en elkaar pas echt terug, zonder al onze bagage, aan de rivier in het bos. Of in de nacht van onze dromen. Of in het winkelcentrum, als we daar verder niets meer te zoeken hebben.

Rudy Dhont (april 2012)

---

²⁴ Sabini, M. (ed) 2008, *The Earth has a Soul. C.G. Jung on Nature, Technology & Modern Life*, North Atlantic Books, Berkeley, California, p. 210.

²⁵ Abram, D. 2011, *Becoming Animal. An Earthly Cosmology*, Vintage Books, New York, p. 80.

Bibliografische lijst

Het Natural Change Project gedocumenteerd:

Website: www.naturalchange.org.uk

WWF. 2009, *Natural change - psychology and sustainability*. (Eindrapport van het eerste *Natural Change Project*, online op: www.naturalchange.org.uk)

WWF. 2010, *The Ecology of Experience: Six months on from the Natural Change project*. (Vervolgrapport 6 maanden na het afronden van het eerste *Natural Change Project*, online op: www.naturalchange.org.uk)

WWF. 2011, *The Natural Change Project: Catalysing leadership for sustainability*. (Eindrapport van het tweede *Natural Change Project*, online op: www.naturalchange.org.uk)

Key, D. & Kerr, M. 2012, *The Natural Change Project*, in: Rust, M.-J. & Totton, N. (eds), *Vital Signs. Psychological Responses to Ecological Crisis*, Karnac Books, London.

Literatuur in de buurt:

Abram, D. 1997, *The Spell of the Sensuous. Perception and Language in a More-Than-Human World*, Vintage Books, New York.

Abram, D. 2011, *Becoming Animal. An Earthly Cosmology*, Vintage Books, New York.

Bernstein, J.S. 2005, *Living in the Borderland. The Evolution of Consciousness and the Challenge of Healing Trauma*, Routledge, New York.

Charlton, N.G. 2008, *Understanding Gregory Bateson. Mind, Beauty, and the Sacred Earth*, State University of New York Press, Albany.

Diehm, C. 2006, "Arne Naess and the Task of Gestalt Ontology", in: *Environmental Ethics*, Vol 28, 21-35.

- Gendlin, E. 1997 (1962), *Experiencing and the Creation of Meaning. A Philosophical and Psychological Approach to the Subjective*, Northwestern University Press, Illinois.
- Harding, S. 2006, *Animate Earth. Science, Intuition and Gaia*, Green Books, Totnes.
- James, W. 1985 (1902), *The Varieties of Religious Experience*, Penguin Books, New York.
- Jung, C.G. 1995 (1963), *Memories, Dreams and Reflections*, Fontana Press, London.
- Kerr, M. & Key, D. 2011, "The Ouroboros (Part 1): Towards an ontology of connectedness in ecopsychology research", in: *European Journal of Ecopsychology*, Vol 2, 48-60.
- Kerr, M. & Key, D. 2012. *The ecology of the unconscious*, in: Rust, M.-J. & Totton, N. (eds), *Vital Signs. Psychological Responses to Ecological Crisis*, Karnac Books, London.
- Key, D. 2003, *The Ecology of Adventure*, Unpublished MSc Thesis, MSC in Human Ecology, Centre for Human Ecology, Edinburgh.
- Key, D. & Kerr, M. 2011, "The Ouroboros (Part 2): Towards an intersubjective-heuristic method for ecopsychology research", in: *European Journal of Ecopsychology*, Vol 2, 61-75.
- Marshall, J, Coleman, G & Reason, P. (eds) 2011, *Leadership for Sustainability. An action research Approach*, Greenleaf Publishing, Sheffield.
- McIntosh, A. 2004, *Soil and Soul. People versus Corporate Power*, Aurum, London.
- Melle, U. 1996, *Verscheidenheid, verbondenheid en zelfverwerkelijking. De filosofie en ecosofie van Arne Naess*, in: Janssens, F. & Melle, U., *Voeten in de Aarde. Radicale Groene Denkers*, Hadewijch, Antwerpen en Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.
- Naess, A. 2005, "Reflections on Gestalt Ontology", in: *The Trumpeter*, Vol 21, 1, 119-128.
- Plotkin, B. 2003, *Soulcraft. Crossing into the Mysteries of Nature and Psyche*, New World Library, Novato, California.
- Reason, P. & Bradbury, H. (eds) 2006, *The Handbook of Action Research. Concise Paperback Edition*, Sage, London.
- Rust, M.-J. & Totton, N. (eds) 2012, *Vital Signs. Psychological Responses to Ecological Crisis*, Karnac, London.
- Sabini, M. (ed) 2008, *The Earth has a Soul. C.G. Jung on Nature, Technology & Modern Life*, North Atlantic Books, Berkeley, California.
- Wahl, D.C. 2005, "'Zarte Empirie': Goethean Science as a Way of Knowing", *Janus Head*, 8(1), *Goethe's Delicate Empiricism*, pp. 58-76.

Reflectie van de sector op zichzelf:

(http://www.wwf.org.uk/what_we_do/campaigning/strategies_for_change/)

- Crompton, T. 2008, *Weathercocks & Signposts. The environment movement at a crossroads*, WWF UK, Surrey.
- Crompton, T. & Kasser, T. 2009, *Meeting environmental challenges. The role of human identity*, WWF UK, Surrey.
- Crompton, T. 2010, *Common cause. The case for working with our cultural values*, WWF UK, Surrey.